

HOFFINGER ȘI BERZOVIA. CONTRIBUȚII HABSBURGICE LA CERCETAREA ARHEOLOGICĂ A RUINELOR ROMANE DIN BANAT

Călin Timoc*

Keywords: Austrian report, 18th century, legion camp, Berzovia, Roman bath, Legio IIII Flavia Felix
Cuvinte cheie: articol austriac, secolul al XVIII-lea, castru de legiune, Berzovia, băi romane, Legio IIII Flavia Felix

Hoffinger and Berzovia. Habsburg contributions to the archaeological research of Roman ruins in Banat (Abstract)

The Legion Camp from Berzovia is the only one of its kind in Banat and its archaeological research is very difficult, the site being completely covered today by the modern human settlement. But it was not always so! An article published more than 200 years ago, in a cultural almanac (*Neues Ungrisches Magazin*) in Bratislava, in the Habsburg Empire, reveals with remarkable details how the Habsburgs identified the ruins of the imposing Roman fort and its inner buildings and annexes. At that time the village was called Jidovin and covered only a small part of the southern area of the fortification. The year 1783 seems to have marked the beginning of the systematic research of the archaeological site, on the surface of which the walls were visible in many places over 1 meter high, the archaeological excavations being led by the k.u.k. mining engineer von Braun from Bocsa and were supervised by Hoffinger – the one who also published them – a representative of the Oravița Imperial Upper Mining Office. The significance of this text may not be so great if information that does not match the real situation in the field does not persist in the literature. For the author of the present article it is very clear that the Romanian archaeologist who dealt with Berzovia did not have access to this text and nobody tried to republic it completely. The information provided by Hoffinger and von Braun throws another light on the stratigraphic situation in the castle and even changes our knowledge about the size of the fortification. The text is accompanied by a situation plan and drawing profiles through the unveiled ruins, with very interesting details. It is worth mentioning the existence in Berzovia (Jidovin) of two *balneary / thermae* edifices, with underfloor heating system, which were completely unveiled by the excavation of the Habsburgs. Unfortunately, the Austrian report also reveals a sad reality of what followed the unveiling of the ruins, namely that the imperial administration reused the building material they had recovered from the Roman walls. Spelling was done systematically, the Austrians appreciating superlatively the quality of the stone and bricks resulting from the digging of the Roman ruins for their urban needs. For this reason, today there is a low chance of archaeologically identifying the existence of a Roman wall at Berzovia, at most its implanthole.

The relevance of topographic sketches and measurements published by Hoffinger provides other important information that deserves a detailed analysis. Thus, at the moment, we are sure that the theory of Dumitru Protase, related to the existence of just one defensive system phase of the *castrum* made only from earth and wood, is denied by the text of the 18th century report and more real seems the succession of more phases offered by Alexandru Flutur, who explain us with stratigraphical arguments that the fortification had also a stone wall period in use before abandonment. Also from this German literary source we know that in Berzovia, during the functioning of the legion camp, there were two Roman bath buildings, one *extra muros* and another one *intra muros*. The fortress bathrooms seems to be a likely annex of the *praetorium*, the commander house and presenting in one of the chambers the traces of a Roman mosaic. All the construction bricks used by the bath buildings were stamped with the sign of *Leg (io) IIII F (lavia) F (elix)*

Cercetarea științifică a epocii romane din Banat a considerat mereu situl arheologic de la *Berzobis* – Berzovia (fostul Jidovin) foarte important, iar din săpăturile întreprinse se știe că sub actuala comună Berzovia (jud. Caraș-Severin)¹

se întinde singurul castru de legiune din regiune². Castrul legionar în comparație cu alte fortificații

* Muzeograf principal la Muzeul Național al Banatului – Timișoara, calintimoc@gmail.com

¹ Moga 1970, p. 51.

² Nemeth 2005, p. 38 – subliniază situația dificilă în care s-a aflat totdeauna cercetarea arheologică a fortificației de la Berzobis: „Castrul se află în cea mai mare parte sub statul actual, ceea ce îngreunează considerabil cercetarea sa arheologică. De

de acest gen este de dimensiuni medii³, cca. 490 × 410 m și a funcționat începând cu primii ani ai războaielor dacice ale împăratului Traianus și până cel târziu în anii 118–119 p. Chr.⁴, când unitatea de garnizoană, *Legio IIII Flavia Felix* și-a mutat sediul la *Singidunum* (Belgrad) pe Dunăre, în provincia Moesia Superior⁵. Așezarea civilă (*canabae*) pare să fi existat la sud-est de castrul legionar așa cum indică câteva sondaje arheologice efectuate în anul 1977⁶, iar o locuire civilă, urbană nu s-a mai dezvoltat în interiorul castrului, după plecarea legiunii, așa cum greșit se bănuia⁷.

Introducere

În ultimele două decenii arheologul Alexandru Flutur prin săpăturile efectuate a reușit foarte temeinic în zona clădirii comandamentului să identifice cu ajutorul metodei stratigrafice succesiunea fazelor de utilizare ale edificiului și mai ales să illustreze felul în care ruinele din piatră ale acestei impozante fortificații au dispărut⁸, odată cu epoca modernă, când castrul de la Berzobis a fost utilizat pe post de carieră de piatră de către localnici⁹.

Un important rol în organizarea șantierelor arheologice de la Berzovia, în secolul trecut, l-a avut profesorul Florin Medeț, care la finalul carierei, realizează alături de discipolul său, Alexandru

aceea, cercetările de până acum au trebuit să se limiteze fie la periegeze, fie la săpături de mică anvergură”.

³ Protase 2010, p. 33.

⁴ Protase 2010, p. 34.

⁵ Benea 2016, p. 142.

⁶ Zahariade 2011, p. 107.

⁷ ECR, s.v. „Berzobis”.

⁸ Flutur 2011, p. 157, pl. II; Benea 2016, p. 140, n. 703 (Mă simt obligat să resping drept nefondate acuzațiile Doinei Benea legat de implicarea mea în stagnarea săpăturilor arheologice de la Berzovia, după excluderea pe nedrept începând cu anul 2005 a colegului Alexandru Flutur din colectivul de cercetare și cooptarea mea probabil în locul domniei sale. La vremea respectivă eram doar arheolog specialist și nu aveam putere de decizie în cadrul colectivului proaspăt reorganizat, iar Ovidiu Bozu coordonatorul echipei din lipsa finanțării cronice a cercetărilor arheologice de epocă romană din Banat, județul Caraș-Severin nu a mai cerut autorizația de săpătură de la Ministerul Culturii. De altfel, după cum bine se știe, la vremea respectivă eu lucram la Universitatea de Vest din Timișoara și pentru a putea participa la cercetările arheologice de pe acest șantier trebuia obligatoriu să existe un protocol de colaborare între Muzeul Banatului Montan Reșița și Universitatea timișoreană. Un asemenea document nu s-a semnat niciodată, muzeul reșițean nefiind interesat în mod real de o asemenea colaborare pentru Berzovia. De altfel, numele meu nu a figurat niciodată pe vreă autorizație de săpătură emisă pentru situl arheologic *Berzobis*, ceea ce spune totul despre posibilitățile mele de a mă implica!)

⁹ Flutur 2002, p. 136–139.

Flutur un foarte cuprinzător istoric al cercetărilor. Din lista de lucrări, citate la vremea respectivă, observăm că existau surse de care autorii știau dar nu au avut șansa să aibă acces la ele. Una dintre ele este scrisă în limba germană și se intitulează: *Beschreibung eines zu Schidovin entdeckten Alterthums mit Kupfern. Beschreibung des Plans welcher über die im Jahre 1783 im Schidovin entdeckten Alterthümer, von dem k. k. Kameral Ingenieur Herrn von Braun gezeichnet wurde*, semnate de un anume Hoffinger, apărută în „Neues Ungarisches Magazin”, Pressburg (Pozsony – Bratislava), vol. II, fasc. 2, 1792, p. 97–107¹⁰.

O lucrare inaccesibilă arheologiei românești

De-a lungul timpului mai mulți cercetători au făcut referire la Hoffinger¹¹, dar fără să cunoască conținutul și să citească complet titlul (care fiind scris în stilul baroc al epocii oferă un veritabil rezumat asupra conținutului) au introdus în istoriografie informații greșite, prea puțin utilizabile, provocând de cele multe ori confuzii.

Astfel, aflăm că Hoffinger ar fi desenat planurile ruinelor¹² sau chiar el ar fi participat în echipă cu de inginerul von Braun la săpăturile efectuate la Jidovin¹³, toate aceste inadvertențe se datorează în primul rând necunoașterii informațiilor din acest detaliat raport habsburgic.

Nu este exclus ca întreaga tradiție românească în cercetarea castrului de la Berzobis să nu fii putut accesa acest raport din secolul al XVIII-lea, probabil datorită rarității cărților vechi de acest gen, la noi în țară sau poate și din cauza unei greșeli de catalogare a publicației: Volumul în care apare raportul se numește în mod real *Neues Ungarisches Magazin*, dar Torma Károly, care semnalează pentru prima dată această sursă prin lucrarea sa dedicată bibliografiei Daciei Romane (*Repertorium = ad literaturam Daciae archaeologicam et epigraphicam: Dacia régiség és felirattani irodalmához*), apărută la Budapesta în 1880, își permite să corecteze titlul revistei, în: *Neues Ungarisches Magazin*¹⁴. Acest aspect a făcut practic mult mai grea căutarea și identificarea publicației în bibliotecile de specialitate. După Torma se pare că s-au luat toți autorii moderni, începând cu Felix Milleker¹⁵ și până azi.

¹⁰ Medeț, Flutur 2002, p. 96, n. 9.

¹¹ Moga 1970, p. 51 – se pară că nu știa de existența acestui izvor istoric!

¹² Bozu 2008, p. 102, Taf. VIII.1.

¹³ Medeț, Flutur 2002, p. 90.

¹⁴ Torma 1880, p. 110.

¹⁵ Milleker 1899, p. 87–93.

Singura persoană care pare să fi văzut, cândva pe la mijlocul secolului XX, parțial această lucrare este fondatorul muzeului din Reșița, profesorul de geografie din satul Tirol, Octavian Răuț¹⁶. Acesta fiind pasionat de toponimie, domeniu în care aduce reale contribuții împreună cu lingvistul Vasile Ioniță (vezi în acest sens: Octavian Răuț, Vasile Ioniță, *Studii și cercetări de toponimie*, Reșița, 1976.), de la bun început a fost cooptat în colectivul de cercetători care au redeschis în epoca comunistă săpăturile arheologice de la Berzovia și Ramna¹⁷. A și publicat câteva studii extinse și temerare prin informațiile pe care le aducea în discuție, cel dedicat *Drumurilor romane în Banat*, ne reține în mod special atenția, deoarece la pagina 157, fig. 10: *Planul săpăturilor executate la Berzovia de Hoffinger în anul 1783*, Octavian Răuț introduce în circuitul științific o imagine a uneia dintre gravurile care însoțesc raportul austriac. El este primul care atrage atenția asupra valorii acestui izvor literar & cartografic, dar este și cel care face primele greșeli majore de interpretare: Hoffinger nu a efectuat săpăturile, iar cifrele de pe schița habsburgică: 1–4 nu sunt ziduri scoase cum le denumește profesorul de geografie din Tirol, ci sunt ziduri vizibile la suprafața terenului¹⁸. Din păcate posibilitățile tehnice ale vremii, de a oferi reproduceri fotografice de calitate în publicațiile științifice ale epocii ceaușiste, a făcut aproape inutilizabilă fotografia, apărută în anul 1977. Ovidiu Bozu va încerca să revină asupra interpretării aceluiași plan, aducând unele observații interesante la aceeași veche fotografie a lui Răuț, precizând că una dintre clădirile desenate este baia castrului. Demersul său rămâne totuși incomplet, după cum vom putea constata în continuare¹⁹.

În ultimii ani, datorită unei politici foarte înțelepte din partea Uniunii Europene, vizavi de patrimoniul de carte veche al omenirii, au început să fie digitalizate și oferite cu acces gratuit toate cărțile apărute în lume începând de la cele tipărite de Gutenberg până la cele din perioada interbelică. Scopul în sine al acestui gigant proiect este de a salva informația tipărită pentru viitor, ținând cont că multe cărți vechi se degradează în timp în primul rând datorită manipulării necorespunzătoare de către om și nu în ultimul rând pentru a combate traficul ilicit de carte veche, prețul acestor valori stabilizându-se simțitor odata cu posibilitatea de a

accesa de către oricine gratuit conținutul lor, chiar și în googlebooks²⁰.

Sursa literară

Grație epocii digitale în care abia am intrat avem șansa astăzi de a răsfoi electronic publicația în care a apărut prețiosul articol semnat: Hoffinger²¹. L-am reprodus mai jos *in integrum*, așa cum a fost el tipărit, însoțindu-l de o necesară traducere (care ne aparține):

¹⁶ Timoc 2016, p. 718–719.

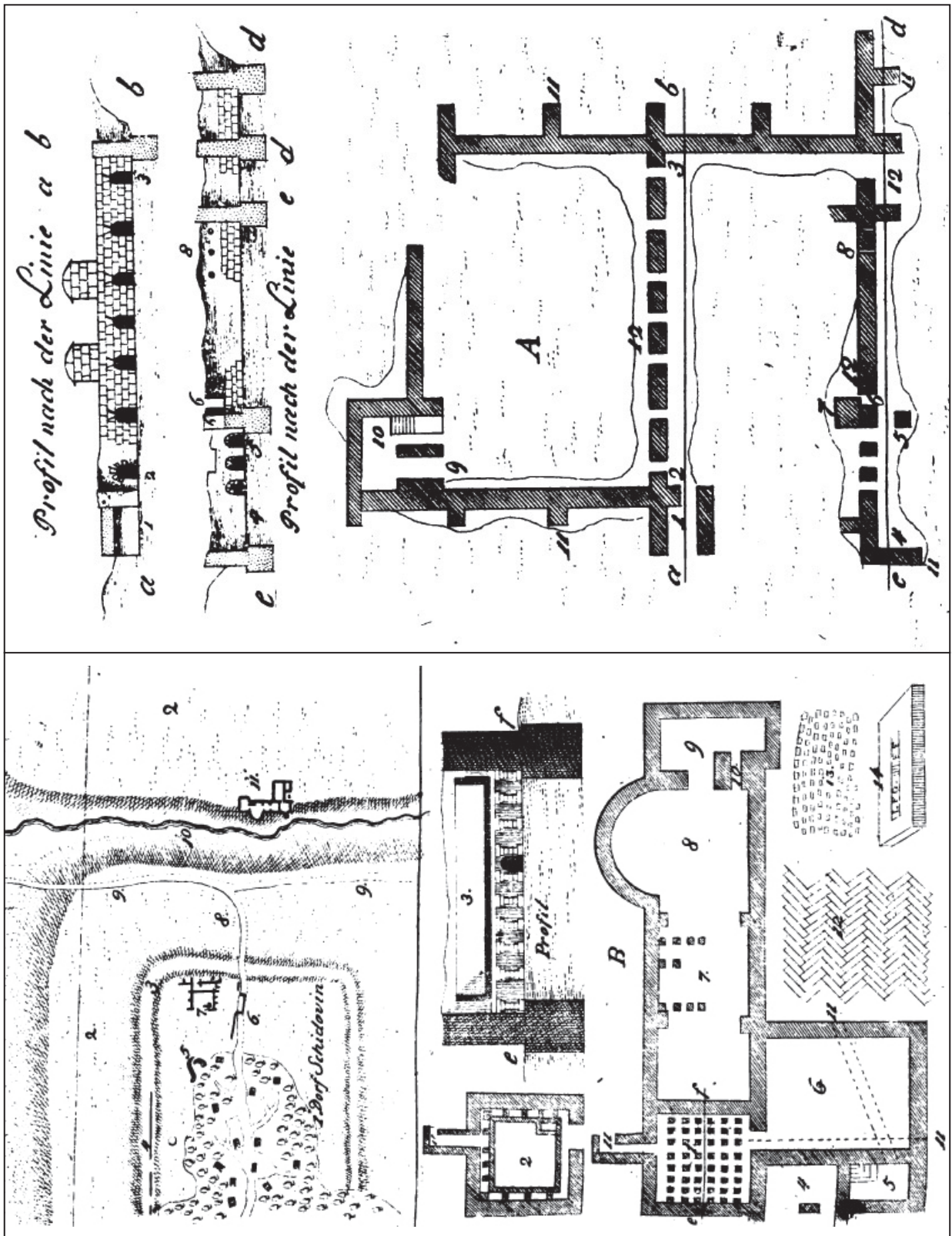
¹⁷ Moga 1970, p. 52.

¹⁸ Răuț, Bozu, Petrovsky 1977, p. 157.

¹⁹ Bozu 2008, p. 90.

²⁰ Câteva informații generale despre acest proiect la care a aderat și țara noastră începând cu anul 2007, la: <http://www.bibnat.ro/dyn-doc/Studiu%20Fezabilitate/Studiu-de-fezabilitate-digitizare.pdf>

²¹ <https://www.google.com/search?tbm=bks&q=neues+ungrisches+magazin>

Neues ungrisches
M a g a z i n.
 Zweyten Bandes, Zweytes Stück.

III.

Beschreibung eines zu Schidowin
 entdeckten Alterthums.

Mit Kupfern.

Im Jahre 1783 ward bey Schidowin, einem zu dem kaiserl. königlichen Verwalteramte in Bogshan gehörigen Dorfe ein merkwürdiges Alterthum entdeckt; Ruinen nämlich von alten römischen Gebäuden, davon zwey zum Theil entblößet sind, die ungefähr zwey hundert Klafter von einander

II. Band. G

Neues ungrisches Magazin
 (zweite Band / zweites Stück)

(volumul II / fascicolul II)

III

Descrierea unor ruine antice
 descoperite la Jidovin
 cu gravuri

În anul 1783 la Jidovin, unul din satele aparținătoare de administrația cezaro-crăiască de la Bocșa, au fost descoperite antichități remarcabile; ruinele unor vechi edificii romane, dintre care două au fost scoase la lumină și care se află la aproximativ 200 de stânjeni distanță unul de celălalt.

liegen. Der kaiserl. königliche Kameral-Ingenieur Herr von Braun, hat diese Merkwürdigkeiten geometrisch aufgenommen und den Plan darüber verfertigt, davon der hier beygefügte eine Kopie im verjüngten Maasstabe ist. Auch die Beschreibung derselben ist meistentheils die Arbeit dieses verdienstvollen Mannes, und daß sie genau richtig ist, versichere ich als damaliger Augenzeuge.

Die erste Entdeckung dieser Alterthümer geschah durch die Dorfbewohner von Schidowin, welche zufällig auf dem Felde Ziegel ausgruben und zu ihrem häuslichen Gebrauche verwendeten. Nachdem sie bereits eine beträchtliche Menge solcher Ziegel ausgegraben, und durch das Graben immer mehr auf Mauerwerk kamen, machten sie die Anzeige an das kaiserl. königl. Verwalteramt in Bogshan, welches diese Begebenheit an die k. k. Bergdirektion in Orawitz, davon es damals abhingt berichtete. Diese Behörde fand es für gut, mit der Ausgrabung des Geschäftes zu continuiren, damit man auf eine Spur kommen möchte,

Inginerul cameral cezaro-crăiesc, domnul von Braun, a înregistrat topografic aceste minunății și a realizat planul de situație a acestora, din care noi am reprodus aici o copie la scară mai mică. Inclusiv descrierea aparține acestui domn devotat meseriei sale și care este realizată foarte precis, pot să dau asigurări în acest sens ca martor ocular la această lucrare.

Primele descoperiri ale acestor antichități le-au făcut locuitorii satului Jidovin, care ocazional dezgropau din întâmplare pe câmp țigle și pe care le foloseau pentru uz personal în propriile gospodării. După ce în scurt timp o cantitate apreciabilă de asemenea țigle au fost dezgropate și prin săpăturile lor tot mai mult ieșeau la lumină zidurile de construcții, au sesizat administrația cezaro-crăiască din Bocșa, care a raportat această situație la Direcția minieră cezaro-crăiască din Oravița, de care la vremea aceea depindea. Această instanță a găsit de cuviință să permită continuarea acestor săpături, astfel încât să se poată stabili

<p style="text-align: right;">99</p> <p>was eigentlich für Gebäude da gestanden und versunken sind, und um allenfalls die aufzufindenden und schon gefundenen ungewöhnlichen Materialien zu einem anderweitigen Gebrauch zu verwenden. —</p> <p>Als so weit gegraben war wie der Plan zeigt, so wurde mit der Arbeit innegehalten und an die k. k. Hofkammer in Wien der Bericht gemacht, einige Ziegel und Steine zur Einsicht dahin geschickt und um die Vermittelung bey höhern Orten gebeten, daß man weiter forsuchen und entdecken dürfe.</p> <p>Es war eigentlich der Antrag, ein paar Tausend Kobattage die übrig waren und nach der Landesbeurteilung annullirt sind, wenn sie nicht bis letzten Oktober verwendet worden, der Entdeckungsbau zu widmen, folglich wäre diese für die Geschichte und die Künste wichtige Untnehmung mit keinem Selbstaufwande des allerhöchsten Alerariums verbunden gewesen. Dem ungeachtet kam eine hohe Verordnung: nicht weiter nachgraben zu lassen.</p> <p>Im Herbst eben desselben Jahres er-</p> <p style="text-align: center;">E s</p>	<p style="text-align: right;">(p. 99)</p> <p>ce fel de clădiri au stat în picioare acolo și cum s-au „scufundat în pământ”, și în orice caz tot materialul solid care se descoperă să fie recuperat pentru o reutilizare ulterioară.</p> <p>S-a săpat atât de mult cât indică planul și așa s-au efectuat lucrările mai departe și s-a raportat (inclusiv) Administrației centrale cerzaro-crăiești de la Viena, trimițându-se și câteva țigle și pietre pentru ca probe și pentru a primi acceptul de a săpa mai departe în locurile mai înalte pentru alte căutări și descoperiri.</p> <p>Convenția era de fapt, pentru a anula câteva mii de zile de robotă care au rămas de prestat pentru comisia de sistematizare / colonizare, dacă ele nu sunt consumate până la sfârșitul lui octombrie, la lucrările de decopertare a ruinelor, deoarece ele ar fi sacrificate pentru istoria și arta unor activități importante fără cheltuieli suplimentare ale înaltului erariu. Acestea le-a parvenit un ordin de la înalții funcționari: să nu se mai întreprindă pe mai departe săpături / lucrări.</p>
<p>100</p> <p>zählte mir der berühmte Geschichtschreiber Pray in Ofen, daß sich eine ansehnliche Gesellschaft wohlhabender Fremden um die Erlaubniß verwende, auf ihre Unkosten die Entdeckung der beschriebenen Alterthümer fortzusetzen. Es ist mir wahrscheinlich, daß ihre Wünsche nicht erfüllt wurden, und mir auch gänzlich unbekannt, was diese Alterthümer für ein Schicksal hatten. — Vielleicht bleiben diese Ruinen nicht weiters unter ihrem langjährigen Schutte begraben, wenn mehrere Alterthumsforscher ihr Daseyn erfahren; und vielleicht darf dann die Archäologie nicht unwichtige Entdeckungen hoffen.</p> <p style="text-align: right;">Hoffinger.</p> <hr style="width: 10%; margin: 20px auto;"/> <p style="text-align: center;">Be</p>	<p style="text-align: right;">(p. 100)</p> <p>În toamna aceluiași an, îmi povestea renumitul istoric Pray din Buda (Ofen), că o asociație de voluntari străini bine intenționați ar fi cerut permisiunea, pe costurile proprii să continue mai departe excavațiile la ruinele antice descoperite și descrise în raport.</p> <p>După toate probabilitățile (din informațiile aflate de mine) nu au primit acceptul și îmi este complet necunoscut ce fel de soartă au avut pe mai departe aceste ruine. — Probabil au rămas acoperite, nu departe sub stratul de moloz și dărâmături acumulat în timp, și când mai mulți cercetători ai antichităților își vor găsi interesul și timpul de a se implica; probabil atunci arheologia o sa ne dea speranțe la descoperiri deloc neimportante.</p> <p style="text-align: right;">Hoffinger</p> <hr style="width: 10%; margin: 20px auto;"/>

Beschreibung

des

Plans, welcher über die im Jahre 1783 in Schidowin entdeckten Alterthümer, von dem k. k. Kameralingenieur Herrn von Braun gezeichnet wurde.

In dem ersten Quadrate ist Nro 1, das Dorf Schidowin; Nro 2, dessen Hutweide; Nro 3, eine alte Schanz, 300 Klafter lang und 240 Klafter breit; Nro 4, alte Fundamentengemäuer auf der Schanze; Nro 5, noch verschiedene verdeckte Ruinen, welche sich bis in das Dorf erstrecken; Nro 6, Mauern welche hervorstehen und einer Ringmauer gleichen; Nro 7, Ruinen, Litt. A; Nro 8, der Weg in das Dorf; Nro 9, die Straße von Lemeschwar nach dem Eisenwerke Bogshan; Nro 10, ein kleines Thal; Nro 11, die Ruinen Litt. B.

(p. 101)

Descrierea planului ce prezintă descoperirile antice din anul 1783 de la Jidovin și care a fost desenat de Domnia Sa inginerul cameral cezaro-crăiesc von Braun

În primul pătrat este Nr. 1, satul Jidovin; Nr. 2, pășunea acestei localități; Nr. 3, un șanț vechi, 300 de stânjeni lungime și 240 stânjeni lățime; Nr. 4, structuri de fundații de zidărie pe șanț; Nr. 5, încă multe alte ruine acoperite, care se întind până în arealul locuit al satului Nr. 6, ziduri care se văd la suprafață (se găsesc în picioare) și care seamănă ca un zid împrejmuitoare / circular; Nr. 7, ruine, Litt A., Nr. 8 drumul actual care intră în sat; Nr. 9, drumul dinspre Timișoara la atelierile siderurgice din Bocșa; Nr. 10, o mică vale; Nr. 11, Ruinele (Litt. B).

Der Durchschnitt von Litt. A. nach der Linie a, b, stellet vor von a bis Nro 1, ein verfallenes Gewölbe fünf Schuh breit und 5 Schuh hoch in der Lichte. Dieses wecket gegen die alten Ringmauern. — Von 2-3 sind acht Gewölber; das erste davon ist mit Ziegeln ausgemauert, die sieben andern aber sind von Sandquatern aufgeführt. Ihre Oefnungen sind zwey Schuhe breit, drey Schuhe und 9 Zolle hoch mit einem Schlussstein, wie es der Durchschnitt anzeigt. Der Sandquaternstein hat eine so starke Verbindung, daß es sich glauben läßt, er sey mit Kitt zusammengefügt. Oberhalb dem vierten Gewölbe läßt sich zwischen zwey Mauern von eben den Quaternsteinen eine Thür wahrnehmen. Der Fußboden davon ist nach der Art alter Gänge von sechs Zoll dicken Estrich mit klein zerstoßenen Ziegelsteinen. Auf diesem Estriche sind Kieselsteine 3/4 Zoll im Quadrate neben einander gesetzt, wie dieß die 13te Figur weiset.

Der Durchschnitt e, d, zeigt von Nro 4-5 drey kleine Gewölber. Ihre Oefnun-

(p. 102)

Profilul de la Litt. A, după linia a, b, prezintă de la a la Nr. I, o boltă prăbușită lată de 5 picioare și în 5 picioare în elevație vizibilă la suprafață. Aceasta se întinde spre vechiul zid de incintă. De la 2 – 3 sunt 8 „bolți”; prima dintre ele este cu cărămizi sau țigle zidită, celelalte 7 sunt realizate din piatră de gresie calcaroasă. Întinderea lor este de 2 picioare lată, 3 picioare și 9 țoli înaltă cu o piatră, cheie de boltă închise, așa cum arată profilul. Gresia cubică are un liant așa de puternic, că lasă impresia, că ar fi lipită cu chit (= ciment). Deasupra celei de-a patra bolți, a fost lăsată între 2 ziduri din blocuri de piatră realizată o intrare. Podeaua de acolo este construită după modul vechilor intrânduri de 6 țoli grosime, prag realizat din tencuială și cărămidă mărunțită. Pe această podea sunt puse pietricele cubice, de 3/4 țoli mărime fiecare, unele lângă celelalte, așa cum pot fi văzute acestea la figura 13.

Profilul e, d, ne arată de la Nr. 4 – 5, trei mici spații boltite. Întinderea lor este de 1 1/2 picioare lățime;

<p style="text-align: right;">103</p> <p>gen sind 1 1/2 Schuh breit, 2 Schuh, 6 Zolle hoch. Ober den mittleren kann man eine Thüre von oben beschriebener Art, mit dem ebenfalls beschriebenen Fußboden wahrnehmen. Nro 6, sind zwey Fenster, Nro 7, eine Mauer von drey Schuben in der Höhe und fünf Schuben in der Länge und Breite; Nro 8, drey runde Zuglöcher, 6 Zoll im Durchschnitte, und 4 1/2 Schuh von der Erde.</p> <p>Man ließ neben der Mauer das Fundament untersuchen, und fand, daß der ganze Boden — so groß das Gebäude der Strecke nach ist — aus sechs Zoll dicken Estrich bestehet, unter welchem es eine Lage von Bruchsteinen, und sodann bis zum Fundamente gestauchten Lehm hat. Die Fundamentmauern sind von grossen Bruchsteinen, an vielen Orten eine Klafter tief. Der Inhalt — dem Mittel nach gerechnet — enthält außer dem Fundamente 36, und das Fundament-Gemäuer 40 Kubikklaster.</p> <p>Nro 9, ist ein verfallenes Gewölb vier Schuhe breit und eben so hoch; Nro 10, eine Stiege von Ziegeln mit sechs Staffeln;</p>	<p style="text-align: right;">(p.103)</p> <p>2 picioare, 6 țoli înălțime. Deasupra celei din mijloc poate fi sesizată un fel de ușă, cu același tip de podea descrisă anterior; Nr. 6, sunt 2 ferestre; Nr. 7, un zid de 3 picioare înălțime și 5 picioare în lungime și lățime; Nr. 8, trei lăcașuri rotunde (adânci circulare) cu un diametru de 6 țoli și situate la 4¹/₂ picioare de la pământ.</p> <p>Ne-am permis lângă zid să cercetăm fundațiile și am aflat că întregul pământ / podea — atât de mare cât este clădirea — ce constă din nivel de călcare cu podină tencuită de 6 țoli, sub care era pusă piatră spartă — și după aceea cât erau fundațiile de adânci a apărut numai chirpic. Zidul de fundație este realizat la bază din pietre mari de carieră, care în multe locuri cobora până la 1 stângen (klafter). Conținutul — judecat după materiale — conține în afară de fundații 36 (cubic – stâneni), și zidărie de fundație 40 cubic – stâneni.</p> <p>Nr. 9, este o elevație de zidărie căzută, de 4 picioare de lată și tot așa de înaltă; Nr. 10, o scară de cărămizi cu 6 trepte.</p>
<p>104</p> <p>Nro 11, Strobpfeller, sechs Schuhe lang. Die Höhe der Mauern ist von 6 bis 9 Schuhe; Nro 12, zeigt den aufgehobenen Schutt neben den Mauern bis an den festen Boden an. In diesem Gebäude, das bis ist gegen 16 Klafter in der Länge und Breite ausgegraben ist, wurden verschiedene Gattungen Ziegel gefunden, mit den römischen Buchstaben: LEG. III. F. F. und zwar</p> <p>in der L. 1. Zoll; Br. 1 3/4. Dicke 2 3/4 3 — 2 — = — 6 3/4 — = — 3 3/4 — — 10 — = — 6 3/4 — = — 3 3/4 — — 8 — = — 6 3/4 — = — 3 3/4 — — 10 — = — 6 3/4 — = — 1 1/2 — — 12 — = — 2 3/4 — = — 2 3/4 —</p> <p>Von Litt. B. ist Nro 1, der Grund von einem vermuhtlichen Babboden. Dieser Grund bestehet aus gestauchten Lehm, einer Lage von Bruchsteinen und Estrich mit zerstoßenen Ziegelsteinen. Auf diesem Boden sind alle zweyten Schuh eine Art von Stützen oder kleinen Säulen, welche zum Fundamente einen zehenzölligen Quadratziegel haben, auf welchen vier runde</p>	<p style="text-align: right;">(p. 104)</p> <p>Nr. 11, piloni de susținere, de 6 picioare lungime. Înălțimea zidurilor este de 6 până la 9 picioare; Nr. 12 arată dărâmată scoasă care era lângă zid până pe solul fix, curat. În această clădire, care a fost decopertată până la 16 stâneni în lungime și în lățime, au fost găsite diferite variante de cărămizi, cu litere romane: LEG. III F.F. și cum ar fi:</p> <p>În Lung. 1 țol; Lățime 1 țol; Grosime 2 ³/₄ țoli</p> <p>— ii- 2 -ii- -ii- 6 ³/₄ -ii- -ii- 3 ³/₄ -ii- — ii- 10 -ii- -ii- 6 ³/₄ -ii- -ii- 3 ³/₄ -ii- — ii- 8 -ii- -ii- 6 ³/₄ -ii- -ii- 3 ³/₄ -ii- — ii- 10 -ii- -ii- 6 ³/₄ -ii- -ii- 1 ¹/₂ -ii- — ii- 12 -ii- -ii- 2 ³/₄ -ii- -ii- 2 ³/₄ -ii-</p> <p>De la Litt. B este Nr. 1, grundul de la o podea de baie. Acest Grund este alcătuit din chirpici bătătorit și un rând de piatră spartă și o podină cu cărămidă sfărâmată pisată. Pe această podea la fiecare al doilea picior apare un fel de sprijinitori sau mici coloane, care la bază au o cărămidă de 10 țoli, pe care sunt 4 cărămizi rotunde de coloană una peste alta puse și sunt înalte</p>

Säulenziegel über einander aufgesetzt und $3 \frac{3}{4}$ Zoll hoch und 6 Zolle breit sind. Über diesen runden Ziegeln liegen noch zwey Ziegel übereinander; der erste von 10 Zollen im Quadrate und der zweyte von einem Schuh. Auf vier solchen Säulen ruht ein Ziegelstein vier Schuhe im Quadrate, wie die punktirte Linie von Nro 1 und das Profil e, f, zeigt. Auf diesem Steine liegt noch ein Estrich, welches zugleich den Boden Nro 2. ausmachet. — Nro 2, wahrscheinlich ein Badzimmer. In diesem findet man eine kleine Mauer sechs Zolle von der Hauptmauer entfernt, sechs Zoll dick und an einigen Orten noch drey Schuhe hoch. Diese Mauer mag statt der Badwanne gedient haben, in welche über Stufen zu kommen war. Es ist zu vermuthen, daß das Wasser durch den Zwischenraum abgelassen und durch den Schlauch Nro 11 geführt wurde. Nro 3, zeigt den Durchschmitt durch das ganze Bad vom Fußboden bis über die gemauerte Wanne und den Schlauch Nro 11. — Nro 4, sieht einer Heizküche ähnlich, aus der eine Röhre

de $3\frac{3}{4}$ țoli și late de 6 țoli. Peste aceste cărămizi rotunde mai stau încă 2 cărămizi una peste alta, primul din 10 țoli, pătrate și al doilea de 1 picior. Peste 4 asemenea colonete zace o cărămidă pătrată de 4 picioare, așa cum arată și linia de la Nr. 1 și profilul e, f, peste aceste pietre (cărămizi) stă întinsă o tencuială, care este făcută din podina Nr. 2 – Nr. 2 fiind probabil o cameră de baie. În acestea se mai găsesc ziduri mici la o depărtare de 6 țoli de zidul principal și cu o grosime de 6 țoli și în unele locuri încă este înalt de 3 picioare. Acest zid pare să fie slujit ca perete pentru bazinul de apă în care se ajungea de pe niște scări. Este de presupus, că apa a fost lăsată să intre prin spațiul intermediar și apoi prin scurgerea Nr. 11 era deversată. Nr. 3, arată profilul prin întreaga baie, de la podea până la bazinul zidit și conducta Nr. 11. (surgerea). Nr. 4 arată asemănător cu niște cahle, din care ies niște duze / țevi ce intră în Nr. 2;

in Nro 2 gehet; sie hat auch eine Oefnung gegen Nro 5. Man sieht annoch einen Pfeiler 3 Schuhe im Quadrate, und ebenso hoch mit Ziegelsteinen belegt. Nro 5, ist eine kleine Kammer, vier Schuh tiefer als die übrigen Gemächer, in welche man auf vier Stufen hinab kommen kann. Am Grunde und zwar in der Mitte der Mauer ist ein Schlauch zu sehen, in welchem bleyerne Röhren $2 \frac{3}{4}$ Zolle im Durchmesser gefunden wurden. — Nro 6, ein Zimmer 32 Schuhe lang, 24 Schuhe breit, mit kleinen Ziegelsteinen wie Nro 12 gepflastert. Ein solcher Stein hat $3 \frac{3}{4}$ Wienerzolle zur Länge; $1 \frac{1}{2}$ Zoll zur Breite und $\frac{3}{4}$ Zolle zur Dicke. Unter diesen Boden gehen drey Schläuche von $1 \frac{1}{2}$ auch 2 Schuh Breite und zwey Schuhe Höhe durch. Der Ausgang und Eingang ist noch nicht entdeckt. — Nro 7, ist ebenfalls einem Zimmer ähnlich, in dem man gleichfalls solche kleine Stützen, wie in Nro 1 findet; hier sind sie aber zerstört. — Nro 8, hat die Form eines Tempels — Nro 9, ist eine Kammer in welcher verschiedenes Eisenzeug gefunden

ea are o deschidere spre Nr. 5. Se mai vede un pilon de 3 picioare de formă pătrată și tot atâta de înalt, acoperit cu cărămizi. Nr. 5, este o cameră mică, cu 4 picioare și este mai adâncă față de celelalte spații realizate, în care se putea coborî pe 4 trepte. La bază, și mai exact în mijlocul zidăriei a fost văzută o scurgere, în care s-a găsit o conductă de plumb de $2\frac{3}{4}$ țoli în diametru. — Nr. 6, o cameră de 32 de picioare lungime, 24 picioare lățime, podite cu cărămizi mici, ca și cele de la Nr. 12. O astfel de piesă (cărămidă) are $3\frac{3}{4}$ țoli vienezi în lungime; $1\frac{1}{2}$ țoli în lățime și $\frac{3}{4}$ țoli în grosime. Sub acest paviment/podea trec 3 canale / scurgeri de $1\frac{1}{2}$ și 2 picioare în lățime și 2 picioare înălțime. Ieșirea și intrarea acestor canale nu a fost încă dezvelită. — Nr. 7 este de asemenea similară unei camere, în care s-au descoperit de asemenea mici cărămizi sfărâmate ca și la Nr. 1 existente; aici fiind însă foarte distruse. Nr. 8 are forma unui templu. — Nr. 9 este o cameră în care s-au descoperit diverse ustensile de fier.

worden, — Nro 10, ein kleiner Schlauch der mit einem grossen ausgeholten Stein bedeckt war. — Nro 11, die drey unterirdischen Randle. — Nro 12, das Ziegelpflaster aus dem Zimmer; Nro 6. — Nro 13, das Kiefelpflaster auf dem Estrich von Lit. A. — Nro 14, ein Ziegelstein mit den römischen Buchstaben LEG. III. F. F. — ohne Zweifel: Legio quarta, fidelis, felix. —

Die Höhe der entdeckten Alterthümer ist ungleich, von vier zu sechs Schuben. Die Mauern sind drey Schuhe dick; und der Inhalt ohne den Fundamenten beträgt 24 Kubikflaster der besten Materialien.

– Nr. 10, un mic canal / spațiu care este acoperit de o cărămidă (piatră mare, în mod special prelucrată pentru aceasta. Nr. 11 – cele 3 canale de la subsol (sub pământ). – Nr. 12, pavajul de cărămidă din camera Nr. 6. – Nr. 13, pavajul de cărămidă de pe podeaua de la Lit. A. – Nr. 14, o cărămidă are litere romane LEG III F.F. – care fără îndoială înseamnă: *Legio quarta fidelis, felix*. – Înălțimea antichităților dezvelite este inegală, de la 4 la 6 picioare. Zidurile sunt de 3 picioare groase și conținutul calculat fără fundații, conține 24 de cubic stâneni de cea mai bună materie primă.

Observații preliminare

La prima vedere se poate remarca faptul că asemenea unui articol de ziar sau revistă, prezentarea începe cu ilustrația: cele două gravuri în cupru, cu imaginea de ansamblu a zonei săpate și cu secțiunile tehnice prin edificiile dezvelite de inginerul von Braun. Apoi urmează un text incitant, scris cu litere gotice, într-o germană literară plăcută și ușor de înțeles, după care este reprodus integral raportul scris al inginerului von Braun, care explicitează foarte exact desenele, dar are un stil rigid, tehnic, fără a oferi prea multe date în plus față de ce este desenat.

Totuși nu putem să nu ne întrebăm: De ce sunt publicate niște descoperiri de epocă romană din Banat într-o revistă culturală maghiară la Bratislava? Cine este Hoffinger? Ce sarcini de serviciu îndeplinea inginerul von Braun la Berzovia (Jidovin)?

Pentru a putea răspunde cât de cât mulțumitor la aceste întrebări simțim nevoia de a întreprinde o incursiune în epoca în care s-a realizat această interesantă descoperire arheologică. Încercăm totodată să identificăm linia pe care se încadrează publicarea unor astfel de „rapoarte arheologice” în spațiul cultural al Imperiului Habsburgic.

Contextul istoric în care s-a realizat și apoi publicat descoperirea

Secolul al XVIII-lea în Banat a însemnat implementarea administrației habsburgice cu toate reformele sale dominate de mercantilism, odată cu eliberarea acestui ținut de sub dominația otomană și transformarea lui în domeniu privat al Casei de Austria. Dacă prima jumătate a secolului al XVIII-lea este caracterizată de efortul de implementare a autorității imperiale în Banat, prin colonizare și introducerea cadastrului, reforme care au fost compromise parțial datorită deselor conflicte cu turcii pe linia Dunării, dar mai ales a pactizării în anii grei de război 1737–1739, cu dușmanul a valahilor din zona Banatului Montan²². A doua decadă a secolului al XVIII-lea este dominată de atenția specială de care se bucură regiunea din partea Vienei. Este declanșată a doua mare colonizare precum și o reformă administrativă profundă, care va duce la o mai precisă cartare a regiunii, luându-se în calcul toate resursele naturale, mineralogice și chiar demografice din zonă.

Acest fapt se datorează, după cum subliniază istoricii moderni, situației complicate în care se

²² Feneșan 1973, p. 170–171.

afla Casa de Austria, în anul 1745, când pierde Silezia, o importantă provincie catolică și mai apoi influența asupra Bavariei începând cu anul 1779, în favoarea Prusiei lui Frederic cel Mare²³. O bună parte din populația catolică din aceste teritorii pierdute și intrate sub influență prusacă-protestantă va fi mutată în Imperiu și colonizată în Banat și Transilvania. Această etapă este cunoscută în istorie drept „marea colonizarea tereziană” și s-a întins pe toată perioada ultimei jumătăți de secol XVIII²⁴.

Împărăteasa Maria Tereza, încă de la urcarea ei pe tron în anul 1740 a avut probleme grele de surmontat în politica externă, mai ales că îi lipseau banii și trupele militare. Ca să poată face față situației, în fața unor rivali precum Franța și Prusia, a fost nevoită să accepte unele concesii nobilimii maghiare care își dorea o reîncorporare la Ungaria a teritoriilor estice ale Imperiului habsburgic. Astfel prin Dieta de la Bratislava (Pressburg) din anul 1741, împărăteasa Maria Tereza era încoronată regină a Ungariei, obținând sprijinul militar al maghiarimii în contul promisiunii retrocedării vechilor privilegii și teritorii ale regatului medieval maghiar²⁵. Acest fapt se va împlini abia în 1778, un rol important avându-l degradarea continuă a finanțelor Casei de Austria, care este nevoită în cele din urmă să vândă Banatul clasei politice maghiare din Imperiu²⁶.

Este de înțeles de ce nu toată lumea a agreat această soluție extremă, atât membrii importanți din consiliul aulic de stat care conduceau *de facto* imperiul precum și coregentul Iosif al II-lea au protestat față de o asemenea măsură care contravenea principiilor lui Eugeniu de Savoia, cel care cucerise aceste teritorii de la turci. Elita ungară a vremii a recurs atunci la o propagandă susținută în vederea atingerii scopurilor sale. *Neues Ungrisches Magazin*, o publicație apărută prima dată în 1781, era un fel de almanah cultural ce s-a înscris acestei politici de susținere a pretențiilor maghiare, prin articolele sale. El a fost editat de Karl Gottlieb von Windisch (1725 – 1793), un mare cărturar filomaghiar al vremii sale, cu scopul de a populariza în mediul german într-un mod literar plăcut și accesibil valorile tradiționale ale culturii și civilizației medievale maghiare. A fost susținut de importanți intelectuali din Ungaria și Transilvania, precum Georg Pray din Buda sau Johann Seivert spre exemplu și s-au publicat în cele câteva numere tipărite, legende

²³ Oppenheim 1995, p. 144–145.

²⁴ Mureșan 2005, p. 220.

²⁵ Feneșan 1997, p. 26.

²⁶ Feneșan 1997, p. 79.

istorice legate de întemeierea regatului medieval al Ungariei, date juridice privind cutumele și tradițiile vechi comitatense ale ținuturilor stăpânite de aceștia, istoria luptei antiotomane, duse de regii Ungariei sau alți eroi ai neamului, informații etnografice și demografice despre regatul Coroanei Sf. Ștefan. Între articolele de divertisment a apărut tipărit și raportul lui Hoffinger. Însă, nu întâmplător!

Apetitul pentru asemenea lucrări pare la modă în epocă, cel puțin la Viena, deoarece nu putem să nu ne aducem aminte că aproximativ tot în acei ani, Francesco Grisellini dedica lucrarea sa: Încercare de istorie politică și naturală a Banatului Timișoarei, Viena, 1780 sau predecesorul său Johann Jakob Ehrler publica tot la Viena, *Banatul de la origini până acum (1774)* lucrări în care sunt descrise printre altele și antichitățile din Banat, îndeosebi cele de la Băile Herculane, care făcuseră mare vâlvă în Europa. Deloc de ignorat este și incitanta lucrare dedicată exclusiv antichităților Daciei a ofițerului Hohenhausen, savant și militar de carieră, care a fost publicată pe banii împărătesei Maria Tereza pentru a glorifica vizitele imperiale ale lui Iosif al II-lea în Banat și Transilvania²⁷.

Pasiunea fățișă a împăratului Iosif al II-lea față de strămoșii latini ai acestor meleaguri avea și un rol propagandistic puternic, așa cum avea să remarce foarte bine Imola Boda și Rada Varga, de a câștiga simpatia noilor supuși din Transilvania. Împăratul habsburgic pozează adesea ca un al doilea Traian, care recolonizează pământurile Daciei, aducând pace și prosperitate²⁸. Un efect al acestei propagande era și de a lovi în interesele nobilimii maghiare, care făcea constant presiune asupra Casei de Austria de a le recunoaște dreptul de proprietate și de organizare asupra acestor pământuri, deținute de ei înainte de expansiunea otomană din secolul al XVI-lea.

Contextul în care se produce și se publică apoi descoperirea ruinelor romane de la Jidovin (*Berzobis*) în anul 1783 este strâns legat de toți acești factori. Felul barbar însă în care se trece sub coordonarea funcționarilor aulici la demolarea ruinelor fortificației ține și de influențele reformelor iosefine inițiate în acei ani, de sistematizare și strămutare a satelor de valahi. De asemenea trebuie luat în calcul și felul în care austriecii au proiectat colonizarea Banatului. Existau două concepte care rivalizau între ele: unul care se baza pe fondarea unor așezări mici cu case trainice din zidărie și

²⁷ Hochhausen 1975.

²⁸ Boda, Varga 2014, p. 751.

altul care susținea crearea unor așezări rurale mai mari, dar pentru început cu case din văiușă, mai ieftine, mai ușor și rapid de realizat. La început s-a mizat mult pe primul concept, neștiindu-se care va fi afluența de coloniști. Pentru realizarea lui s-a trecut, îndeosebi în zonele de câmpie, la utilizarea tuturor resurselor de piatră și cărămidă disponibile, inclusiv la recuperarea acestora din ruinele unor vechi edificii dezafectate sau cetăți cucerite. Până la urmă, împăratul Iosif al II-lea, în șirul de inspecții pe care le efectuează în Banat, își va da seama de progresul lent la care ducea această viziune și se decide pentru implementarea variantei a doua, mult mai practică și cu perspective mai bune de viitor pentru supraviețuirea comunităților catolice proaspăt întemeiate²⁹.

Cine sunt Hoffinger și von Braun?

Dacă în cazul inginerului von Braun, funcționar aulic de pe lângă Districtul minier cezaro-crăiesc de la Bocșa, cu o pregătire tehnică remarcabilă, misiunea lui la Jidovin este clară, și anume, aceea de a coordona munca țăranilor valahi în robota lor obligatorie față de fisc, de a excava ruinele, prezența lui Hoffinger la această acțiune este mai puțin clară. Chiar și numele lui nu este pe deplin enunțat în publicație.

Specialiștii germani în *Heimatkunde* l-au identificat pe acest personaj ca fiind J. G. Hoffinger, medic sas³⁰, originar din Brașov, care a scris mai multe lucrări dedicate bolilor respiratorii de care sufereau minerii în secolul al XVIII-lea³¹. Născut pe 9 iulie 1756, după studii de medicină absolvite în Transilvania, a fost repartizat la început în regiunea Zlatna, din Munții Apuseni, ca medic de teren. După vizitele în Banat din anii 70 ai secolului al XVIII-lea ale împăratului Iosif al II-lea și dezvoltarea mineritului în districtul Oravița, este transferat aici ca farmacist cezaro-crăiesc și medic minier principal al regiunii. Fiind un bun cunoscător al limbii române, este trimis de Conducerea Districtului minier cezaro-crăiesc de la Oravița pentru a cerceta situația apărută la Berzobis (Jidovin) odată cu dezvelirea ruinelor romane de către sătenii locului.

Deoarece, din punct de vedere administrativ, Districtul minier de la Bocșa era dependent de cel de la Oravița, tânărul medic Hoffinger (27 de ani) primește raportul din mâinile experimentatului inginer-minier von Braun, în calitate de

inspector superior și înainte de a-l trimite Vienei îl copiază pentru sine, fiind conștient că este martorul unei descoperiri arheologice remarcabile. Peste câțiva ani serviciile sale medicale sunt cerute la Schemnitz – Banská Štiavnica (Slovacia), perioadă în care Hoffinger intră în contact cu cercul de intelectuali din Pressburg – Bratislava, din jurul lui Karl Gottlieb von Windisch, editorul alamanahului *Ungrisches Magazin*.

Moare din cauze necunoscute, mult prea devreme, la vârsta de 36 de ani, la Viena, în capitala Imperiului Habsburgic, unde va activa ca cercetător în medicină, până în 1792, ultimul an al vieții sale. A lăsat o operă scrisă importantă în domeniul său de activitate, toate cu referire la influența mineralelor aur, argint, fier asupra sănătății muncitorilor și a remediilor pe care le-a experimentat în ameliorarea afecțiunilor pulmonare, fumatul de tabac ocupând un loc de cinste în cadrul rețetelor sale³².

Importanța textului lui Hoffinger și a raportului tehnic al inginerului von Braun

Așa cum deja fusese remarcat înaintea noastră, una dintre ruinele prezentate de articolul lui Hoffinger este o baie romană (*balneum*) cu bazinele și instalațiile sale aferente, realizată în mare măsură din cărămidă purtând ștampila legiunii a IIII-a Flavia Felix³³. Pentru a putea însă înțelege mai bine măsurătorile celor doi funcționari habsburgici suntem nevoiți să convertim unitățile lor de măsură după cele actuale³⁴. Conform patentei din 14 iunie 1756 emisă de Maria Tereza, pe tot cuprinsul Imperiului și în mod special pe domeniile coroanei se utilizează o singură unitate de măsură valabilă, stânjenul vienez (1,896m = 6 picioare), obligatoriu în rapoartele administrative³⁵.

Astfel putem aprecia destul de corect prin transformare, distanța dintre cele două grupuri de ruine semnalate de Hoffinger, cca 400 m și ambele clădiri al căror plan este desenat reprezintă parte a unor edificii cu sistem extins de încălzire sub pardosea (*hypocaustum*), ce este specific în cazul unor băi romane. În consecință, se pare că în secolul al XVIII-lea au fost atinse de excavațiile după material de construcție ale sătenilor din Jidovin, o posibilă baie cu mai multe anexe care funcționa în interiorul fortificației, în *praetentura*, în apropiere

³² Meusel 1806, p. 23.

³³ Bozu 2008, p. 89–90.

³⁴ 1 țol = 2,634 cm; 1 picior = 0,313 m; 1 stinjen = 1,896 m; 1 stinjen cub = 6,822 m³ – după Feneșan 1984, p. 323; Mureșan 2004, p. 102.

³⁵ Mureșan 2004, p. 103.

²⁹ Feneșan 2002, p. 452, n. 30.

³⁰ https://de.wikipedia.org/wiki/Kastell_Vărădia

³¹ Meusel 1806, p. 22.

de *porta praetoria* și o baie *extra-muros*, în mediul civil, la nord de castru, pe malurile Bîrzavei.

Fortificația patruleteră era vizibilă pe trei laturi și i se putea la vremea respectivă vedea cu ochiul liber șanțul de apărare, cât și o parte din zidul de incintă la suprafață. După măsurătorile inginerului von Braun castrul ar fi măsurat 568 m lungime și 455 m lățime (dimensiuni care nu se apropie în vreun fel de cele cunoscute de noi până acum: 490 m lungime și 410 m lățime)³⁶, iar interiorul ar fi plin de resturi de zidărie, de la felurite clădiri. Dintre acestea, cea indicată cu Nr. 5 pare să fie o absidă de la o construcție ridicată aproape de *via principalis, pars sinistra*, iar cu Nr. 6 sunt marcate câteva ziduri lungi ce flanchează *via praetoria* (care era și drumul de acces în satul Jidovin în secolul al XVIII-lea) ce ar putea fi de la o baracă soldățească. Impresionante sunt ruinele marcate cu Nr. 7, ansamblul arhitectural care face obiectul cercetării și beneficiază de mai multe detalii grafice și scrice în cadrul raportului.

Edificiul descris de aceste ruine este un edificiu mare *intra-muros*, patruleter, care are câteva spații încălzite printr-un sistem de *hypocaustum*. Nu este exclus ca baia să fie o posibilă anexă a praetoriului, locuința comandantului și a ofițerilor săi apropiați. Ridicarea unui asemenea edificiu în *praetentura sinistra* în imediata vecinătate a incintei poate fi explicată prin nevoia romanilor de a fi cât mai aproape de sursa de apă curentă care curgea în apropiere, râul Bîrzava.

Descrierea începe cu spațiul marcat cu Nr. 1, care pare să fie un *praefurnium* boltit, de 1,56 m lățime și tot atât de înalt, vizibil în elevație. În continuarea acestui coridor este descris un zid care separă 2 săli mari și care în structura lui de piatră, gresie-calcaroasă fasonată, dotat cu 7 „bolți” – spații de trecere și în margine un al optulea intrând realizat însă în întregime de cărămidă. Dimensiunile acestor spații de trecere a aerului cald sub pardosea sunt de 0,63 m lățime și de 1,1 m înălțime. Se pare că la mijlocul acestui zid, deasupra celei de-a patra „bolți” exista o deschidere între 2 ziduri asemenea unei uși mari, al cărei prag este la fel ca podeaua din cameră realizat din *cocciopesto* (mortar cu cărămidă sfărâmată) de 13,2 cm grosime.

Foarte interesant este că în această zonă autorii cercetărilor surprind un rest de mozaic roman realizat din piese cubice mici de piatră de 1,8 cm așezate una lângă alta în linie pe un strat subțire de mortar.

Un alt profil realizat la un zid paralel cu cel

anterior ne arată că sistemul de încălzire se întinde în rețea spre o altă încăpere care nu a fost complet dezvelită și care reprezintă în dreptul zidului despărțitor o grupare de 3 spații boltite nu mai late de 0,45 m și cu o înălțime ce atinge 0,75 m. Urmează apoi referirea la niște detalii arhitecturale care par să țină de decorul interior al edificiului, prezența a două ferestre (utile probabil pentru ventilația aerului din sala principală în cea secundară din baia romană) precum și probabil un soclu de coloană care sprijinea zidul în vecinătatea acestor ferestruici. Această bază de coloană este pătrată, are 1,56 × 1,56 m și se păstrează cam 1 metru în elevație.

Tot pe acest zid în cealaltă extremitate austriei au surprins 3 găuri de ventilație de 13 cm în diametru și situate în linie orizontală la 1,4 m de nivelul de călcare săpat de austrieci.

Sub coordonarea inginerului von Braun s-a săpat până la podeaua inferioară a sistemului de *hypocaustum* al acestui edificiu și s-a constatat că este realizat din tencuială simplă cu pietriș, grosă de 13 cm, pusă direct pe pământul bătătorit.

Zidul edificiului este din piatră mare de carieră, ce coboară în adâncime până la 1,9 m. Calculul efectuat doar după zidurile vizibile la suprafața solului indică o cantitate de 244,8 m³ piatră de construcție, iar pentru partea de fundație 272 m³ piatră de carieră, care urma să fie scoasă și refolosită de autoritățile habsburgice.

Interesantă este descrierea unei scări care facilitează probabil accesul la un etaj superior. Spațiul patruleter unde au fost surprinse *in situ* 6 trepte de cărămidă este de plan pătrat de 1,25 m lățime și cu o elevație asemănătoare ca dimensiuni.

Ambele spații marcate de sistemul de *hypocaustum* au avut zidul exterior susținut de contraforți de zidărie (Nr. 11) lungi de 1,8 m. Înălțimea acestor structuri era variabilă între 1,8 și 2,7 m. Așa cum indică și desenul și descrierea de la Nr. 12, planul edificiului a fost identificat prin săparea ductului zidurilor, prin îndepărtarea pământului și stratului gros de moloz. Suprafața estimată a clădirii dezvelite este de 30 × 30 m, iar din interiorul ei au fost recuperate diverse forme și tipuri de material tegular purtând însemnele legiunii a IIII-a Flavia Felix. Raportorul austriac ține să le prezinte dimensiunile într-o formă tabelară. Prima din această serie pare să fie o cărămidă mică, dreptunghiulară de pardosea, restul fiind cărămizi din alcătuirea pilonilor și a suspensurii sistemului de încălzire (*hypocaustum*).

Și mai bine păstrat pare să fie sistemul de încălzire al edificiului din afara castrului, identificat pe

³⁶ Protase 2010, p. 33.

malul nordic al Bîrzavei și care pare să fi fost săpat în întregime. În prima cameră austriecii identifică nu numai *praefurnium* și baza sistemului de încălzire format din rețeaua de piloni realizați din 4 cărămizi rotunde suprapuse (de aprox. 20 cm în diametru și 10 cm înălțime fiecare bucată) pe o cărămidă de sprijin de 28 cm, iar deasupra de una de 34 cm. Cărămizile mari care acoperă rețeaua de colonete sunt pătrate, cu latura de 1,2 m mărime (date puțin probabil acest gen de cărămizi nu depășesc în lumea romană 0,6 – 0,7 m dimensiunea unei laturi). Peste toată suprafața s-au întâlnit urmele unei podele de mortar. Această cameră de baie, ne indică sursa scrisă, avea pereții dublați de ziduri mai subțiri de 12,5 cm, care dezvoltau un spațiu tot atât de lat față de zidul propriu-zis.

Inginerul von Braun ne indică niște conducte sau canale de trecere pe unde ar fi curs apa în baie, ductul acestei instalații comunică cu mai multe încăperi. Ultima dintre ele, cămăruța Nr. 5, de 1,25 m lățime, este cea mai adâncă dintre toate spațiile dezvelite în acest edificiu și prezintă în interior 4 scări, pe care se putea coborî la nivelul unui sifon, marcat printr-o conductă de plumb cu un diametru de 6 cm. Camera învecinată este mult mai precis descrisă. Știm că ea măsoară 10 m lungime și a fost în întregime podită cu cărămidă dreptunghiulară de pavaj de 12 cm lungime, de 4 cm lățime și 2 cm grosime fiecare piesă, dispuse într-un model în zig-zag. Pe sub această podea frumos ornamentată trec canalele, care comunică cu spațiile învecinate.

Autorul cercetărilor recunoaște că nu a urmărit cu exactitate traseul acestor canale, ductul lor chiar și pe desen este marcat cu linie punctată, fiind probabil mai mult presupus. Camerele descrise în continuare comunică între ele și unele mai prezintă resturile unor piloni de *hypocaustum*. Interesantă este asocierea cu un templu a planului acestei camere centrale cu absidă și care foarte probabil funcționa ca bazin de apă rece (*frigidarium*). Ultima cameră din serie, după descriere pare să fie o anexă a băii, un posibil spațiu de depozitare. Ustensilele de fier găsite aici și pe care inginerul von Braun nu le recunoaște funcționalitatea erau probabil obiecte utilizate în baie, precum striglinia sau unelte necesare întreținerii sistemului de încălzire. Tot în această cameră, într-o margine exista un canal aproape lipit de perete și acoperit cu o placă mare de piatră, cea ce ne poate duce cu gândul că în acest areal să fi fost construită latrina băii.

De ceea ce nu se îndoiește raportorul austriac este că și această clădire a fost realizată cu cărămizi

patrulaterare având marcat cu litere latine: LEG IIII F.F.

Elevația zidurilor se păstra în secolul al XVIII-lea între 1,25 m și 1,8 m înălțime, iar grosimea zidurilor băii, calculat la suprafața solului, era de 0,95 m lățime și conțineau cel puțin 245 m³ de material de construcție de cea mai bună calitate.

Observații finale

Nu știm dacă au mai continuat săpăturile austriecilor la castru, după anul 1783, însă doar din acest prim raport ne dăm seama că s-a săpat foarte mult, nu doar în suprafață ci și în adâncime. Nu este exclus ca alte rapoarte nepublicate să existe în arhivele vieneze, atât pentru Berzovia cât și pentru alte situri arheologice.

La Berzovia se poate aprecia că, în afara incintei fortificate care a fost demantelată, administrația minieră a recuperat tot ce se putea din materialul de construcție roman (piatră și cărămizi), scopul fiind și pentru a face loc viitorului sat sistematizat Jidovin. Analizând hărțile austriece ale perioadei, observăm că doar pe prima ridicare iosefină satul vechi apare redat asemănător cu cel reprezentant pe planul de situație desenat de inginerul von Braun. Aici credem că trebuie făcută o rectificare, deoarece se crede că fortificația legionară nu era pe vatra vechiului sat, ci mai la est³⁷. Raportul austriac publicat de Hoffinger contrazice această presupunere și la rândul nostru suntem convinși că eroarea de localizare se datorează imposibilității de a georeferenția exact hărțile din secolul al XVIII-lea.

Comparând dimensiunile fortificației oferite de ing. von Braun în raportul său (cca. 568 × 455 m) observăm că ele se apropie foarte mult de dimensiunile unui castru de legiune mare, chiar mai mare decât castrul din timpul războaielor dacice ale împăratului Traianus (514 × 415 m), de pe vatra viitoarei Colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegetusa, care a fost construit foarte probabil tot de *legio IIII Flavia Felix*, înainte de mutarea ei la Berzovia³⁸. Cu siguranță în cadrul dificil al cercetării de la Berzovia doar o ridicare topografică de mare precizie, coroborată cu prospecțiuni non-invasive GPR și magnetometrice (acolo unde se mai pot realiza asemenea măsurători) vor putea lămurii dimensiunile reale ale fortificației și eventualele sale extinderi. În momentul de față, ținând cont doar de diferențele de dimensiuni care s-au constatat în cazul clădirii comandamen-

³⁷ Nemeth et alii 2011, p. 342.

³⁸ Benea 1994, p. 312–313.

tului, nu este exclus ca să avem faze ale castrului în zona sistemului defensiv care să nu coincidă ca dimensiuni.

Revenind la ruinele dezvelite, cele două edificii de tip *balneum*, se poate aprecia doar pe analiza detaliilor sistemului de *hypocaustum* că cel din castru este mai impozant, pe când baia din afara fortificației, dincolo de Bîrzava, chiar dacă este mai complet cercetată, are un sistem de *hypocaustum* mai puțin înalt și se reduce ca încăperi la sistemul minim de funcționare a unei băi romane, cu un circuit simplu, definit de un singur șir de camere-bazine care comunică între ele: *frigidarium* – *tepidarium* – *caldarium*³⁹. Foarte probabil clădirea mai avea un modest *vestibulum* și posibil și o latrină.

Relevanța acestor edificii descoperite este deosebită pentru că ne arată că locul de garnizoană în epoca lui Traian, fusese proiectat aici de împărat pentru un termen îndelungat, foarte probabil pentru a descuraja atacurile iazygilor. La nivelul actual al cunoștințelor noastre, ținând cont și de raportul ing. von Braun, putem presupune că așezarea civilă adiacentă castrului (*canabae*) s-a întins între Berzovia și Ramna, de-a lungul drumului imperial care este cunoscut pe teren.

Chiar dacă cercetarea arheologică se desfășoară în acest sit cu dificultate datorită intruziunilor antropice moderne, avem încrederea că încă mai sunt multe de descoperit la Berzovia și monumentele militare și civile romane de pe acest aliniament (Lederata – Tibiscum) merită mai multă atenție.

BIBLIOGRAFIE

https://de.wikipedia.org/wiki/Kastell_Vărădia

Benea 1994
Doina Benea, *Banatul în timpul lui Traian*, AnB, III, 1994, p. 309–321.

Benea 2016
Doina Benea, *Istoria Banatului. Antichitatea*, Ed. Academiei, București, 2016.

Boda, Varga 2014
Imola Boda, Rada Varga, *Arheologia altfel. Dincolo de orizontul "legendelor locului"*, In honorem Gheorghe Lazarovici – Arheovest, II, Timișoara, 2014, p. 749–756.

Bozu 2008
Ovidiu Bozu, *Öffentliche und private Gebäude an den römischen Strassen aus dem Banat*, Banatica, 10, Reșița, 2008, p. 81–105.

ECR
* *, *Enciclopedia civilizației romane*, (coord. Dumitru Tudor), Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1982.

Feneșan 1973
Costin Feneșan, *Informații documentare privind răscoala populară bănățeană de la 1737–1739*, Banatica, II, Reșița, 1973, p. 165–185.

Feneșan 1984
Francesco Grisellini, *Încercare de istorie politică și naturală a Banatului Timișoarei*, (edit. Costin Feneșan), Ed. Facla, Timișoara, 1984.

Feneșan 1997
Costin Feneșan, *Administrație și fiscalitate în Banatul imperial (1716–1778)*, Ed. de Vest, Timișoara, 1997.

Feneșan 2002
Costin Feneșan, *A doua călătorie a împăratului Iosif al II-lea în Banat*, AnB, IX, 2002, p. 437–454.

Flutur 2002
Alexandru Flutur, *Săpăturile arheologice din principia castrului legionar de la Berzobis – 2000–2001*, AnB, IX, 2002, p. 131–146.

Flutur 2011
Alexandru Flutur, *Clădirile comandamentului din castrul de legiune traianic de la Berzobis*, AnB, XIX, 2011, p. 145–160.

Hochhausen 1775
Sylvester Joseph, Freiherr von Hohenhausen, *Die Alterthümer Daciens in dem heutigen Siebenbürgen*, Viena 1775.

Medeleț, Flutur 2002
Florin Medeleț, Alexandru Flutur, *Castrul roman de la Berzovia. Istoricul cercetărilor arheologice*, PB, I, Timișoara, 2002, p. 95–100.

Meusel 1806
Johann Georg Meusel, *Lexikon der vom Jahr 1750 bis 1800 verstorbenen Teutschen Schriftsteller*, vol. 6, Leipzig, 1806, s.v. „Hoffinger (Johann Georg)”, p. 22–23.

Milleker 1899
Bodog Milleker, *Délmagyarországi régiségleitei a honfoglalás előtti időkből*, vol. II., Temeswar, 1899.

Moga 1970
Marius Moga, *Castrul Berzobis*, Tibiscus, I, 1970, p. 51–58.

Mureșan 2004
Șofronie Mureșan, *Elementele matematice ale documentelor cartografice din secolul al XVIII-lea, referitor la Banat*, PB, III, Timișoara, 2004, p. 101–110.

³⁹ Țentea 2015, p. 15

- Mureșan 2005
 Șofronie Mureșan, *Charte vom Banat (Harta Banatului) din anul 1784 – un prețios document cartografic*, în PB, IV, Timișoara, 2005, p. 219–224.
- Nemeth 2005
 Eduard Nemeth, *Armata în sud-vestul Daciei Romane*, Ed. Mirton, Timișoara, 2005 (BHAB XXXVII).
- Nemeth et alii 2011
 Eduard Nemeth, Florin Fodorean, Dan Matei, D. Blaga, *Kastelle und Landschaft an der Südwestgrenze des römischen Dakien*, Acta Arch.Hung., 62, Budapesta, 2011, p. 331–352.
- Oppenheim 1995
 Walter Oppenheim, *Habsburgii și Hohenzollernii (1713–1786)*, Ed. All, București, 1995.
- Protase 2010
 Dumitru Protase, *Castrul legiunii III Flavia de la Berzovia. Săpăturile arheologice din anii 1965–1968*, AnB, XVIII, 2010, p. 33–62.
- Răuț, Bozu, Petrovsky 1977
 Octavian Răuț, Ovidiu Bozu, Richard Petrovsky, *Drumurile romane din Banat*, Banatica 4, 1977, p. 135–159.
- Timoc 2016
 Călin Timoc, *Fondatorul muzeului orașenesc din Reșița, profesorul Octavian Răuț*, QR, IV, Timișoara, 2016, p. 718–720.
- Torma 1880
 Torma Karoly, *Dacia régiség és felirattani irodalmához*, Budapesta, 1880.
- Țentea 2015
 Ovidiu Țentea, *Bath and Bathing at Alburnus Maior*, Ed. Mega, Cluj-Napoca, 2015.
- Zahariade 2011
 Mihail Zahariade, *Castrul roman de la Berzovia, 1977. Cercetări arheologice în canabae și în castrul roman*, BHAUT, XIII, Univ. de Vest din Timișoara, 2011, p. 101–124.